

Razgovor s Johnom Keaneom

*John Keane je u Zagrebu gostovao povodom međunarodnog seminara **Deset godina poslije - Mediji u tranziciji u srednjoj i istočnoj Europi: Nova strategija za neovisne i pluralističke medije u Hrvatskoj**, koji je održan 10. i 11. studenog 2000. godine u Hrvatskom novinarskom društvu. Organizatori su bili Institut za međunarodne odnose iz Zagreba te UNESCO - Program za slobodu izražavanja, demokraciju i mir iz Pariza. Profesor Keane održao je predavanje unutar sesije o pravu javnosti da bude informirana te obvezama javnih vlasti, posebno se osvrnuvši na medije u demokraciji. Premda je kao "zvijezda" seminara bio jako zauzet, pristao je na razgovor s nama te je iscrpno objašnjavao svoje teze i pojmove. Ako zanemarimo nekoliko tekstova za koje nije znao da su mu objavljeni u Hrvatskoj, profesor Keane je gotovo nepoznat široj studentskoj publici. Zato smo ga za početak razgovora zamolile da nam se predstavi.*

Priredile i razgovarale: **Iva Ilić, Valerija Barada, Antonija Rašić**

Keane:

Profesor sam politike na Wesminsterskom sveučilištu u Londonu. Bio sam osnivač i donedavno direktor Centra za proučavanje demokracije (*Centre for the Study of Democracy*). Moje je područje uglavnom politička filozofija, ali također pokušavam promisliti demokraciju u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. U mojoj prvoj knjizi, koja je ujedno i moj doktorat, pisao sam o razvoju ideje i ideala javne sfere u njemačkoj političkoj misli od Maxa Webera do Jürgena Habermasa. Tada sam radio u Kanadi s poznatim političkim misliocem C. B. McPhersonom. Doktorat sam zapravo napisao pod njegovim nadzorom.

Prva objavljena knjiga obično sadrži mnoge slijedeće, pa sam tako i ja nastavio pisati. Posebice sam htio oživiti 18-stoljetno razlikovanje države i civilnog društva. Na tome sam radio tijekom osamdesetih, a pod utjecajem mojeg putovanja u središnju, istočnu i jugoistočnu Europu, objavio sam 1988. dvije knjige o toj temi. Od tada pokušavam objasniti perspektivu civilnog društva. Tako sam napisao knjige o medijima i demokraciji, o nasilju, a nedavno sam pokušao sumirati trendove u diskursu civilnog društva posljednjih 10 godina.

Također sam pokušao pisati političku filozofiju na drugačiji način, pa sam objavio dvije biografije. Prva je objavljena 1995. o Tomu Paineu, koji je bio autor 3 najprodavanije knjige 18. stoljeća. On je prvi predložio da se Amerikanci odvoje od Britanaca. Nedavno sam objavio biografiju Vaclava Havela, koja zapravo proučava moć, *moc* na češkom. Sada radim na 3 ili 4 teme. Pokušavam napisati odgovor na knjigu Jürgena Habermasa "Strukturalne transformacije javne sfere". Osim toga, pišem knjigu sa

slavonskim kolegom iz Beograda Milanom Podunavcem, koja će se otprilike zvati "O strahu, politici i civilnom društvu". Treće, pišem o sekularizmu, odnosno o zalazu sekularizma. I konačno, pišem o razvoju globalnog civilnog društva. Sve to je priprema za pisanje knjige o povijesti demokracije, koju bih htio dovršiti u slijedećih 5 do 10 godina. Ili koliko god bude trebalo.

Diskrepancija:

Možete li nam ponoviti osnovne teze Vašeg današnjeg izlaganja?

Keane:

Moj dojam autsajdera je da se u Hrvatskoj, posebice zbog promjene vlasti, puno govori o javnim medijima. Stoga sam u svom današnjem predavanju htio pojasniti neke od pojmova kao što su: javnost, javno mnijenje, javni interes, javno dobro i javna sfera. Ti su pojmovi dio stare europske baštine i jedinstveni su za tu civilizaciju. O pojmu *javnosti*, *The Public*, prvi je govorio F. Tönnies. Htio sam naglasiti tri stvari:

1. Govorio sam o dugotrajnoj krizi javnih elektronskih medija (*public service broadcasting* - PSB). Ideja je nastala početkom 20. stoljeća i ne treba potcijeniti njeno povijesno dostignuće. PSB-om se pokušalo razviti novi sistem regulacije najprije radija, a onda i televizije. Osnovno je načelo bilo da mediji ne bi trebali biti produžena ruka vlasti ili tržišta. Modelom javnih medija pokušalo se stvoriti sistem koji bi bio između boljševizma i fašizma na jednoj strani te američkog modela na drugoj. Prema tom klasičnom modelu, javni mediji su trebali biti dostupni svakom kućanstvu i svakom građaninu. Trebali su biti što jeftiniji "pluralistički miks" programa, žanrova, sporta, drame, vijesti, zabave... Trebali su biti financirani kroz pretplatu svakog kućanstva, a emitirani unutar teritorijalnih granica države. Funkcija PSB-a bila je stvaranje osjećaja nacionalnog zajedništva.

Danas je taj model u krizi. Glavni razlog tome je pojavljivanje "nove galaksije komunikacija", koja se sastoji od satelita, kablovske televizije, mobitela i kompjuterske komunikacije. Pojam "galaksija" je preuzet od Marshala McLuhana. Ona se najbrže razvija u SAD-u, Australiji, zemljama EU-a, a sporije u drugim dijelovima svijeta. Galaksija slabi pretpostavku o prirodnoj ograničenosti spektra kod klasičnog PSB modela. Upravo zbog toga smatralo se da ga ne bi trebala kontrolirati ni vlast ni tržište. U predavanju sam naglasio da ulazimo u doba "komunikacijskog obilja". Dakle, sve do prije 20-ak godina govorilo se o vremenskoj i prostornoj ograničenosti komunikacije. Ali, ulazimo u doba suprotne tendencije obilja komunikacijskih mogućnosti. Ljudi se ne drogiraju informacijama, već imaju problem "depozita pažnje" (*attention deposit*). Taj termin koristi kalifornijski komunikolog Michael Schudson, moj prijatelj i kolega.

Drugim riječima, previše je outputa na koji treba obratiti pažnju. U tom smislu slični liku iz Fisherove knjige *Cruncher* koji želi pročitati svaku knjigu, pa razvija tehniku istovremenog čitanja dviju knjiga. Naravno da ne uspijeva. To je satira o komunikacijskom obilju.

2. Komunikacijsko obilje ne uništava javnu sferu. Pod javnom sferom mislim virtualnu, zamišljenu zajednicu, prostor koji nekim komunikacijskim sredstvom (knjiga, televizija, Internet) povezuje dvije ili više osoba. To je prostor nenasilja u kojemu je glavni predmet rasprave "tko što dobiva, kada i kako". Unutar javne sfere postoji kontroverza o moći i njenoj distribuciji, ali se unutar nje ta moć i nadgledava, što je iznimno važno za demokraciju. U svakom političkom režimu gdje cvjetaju javne sfere, odnosi moći se denaturaliziraju ili desakraliziraju. Ne smatraju se prirodnim, bogom danim ili oduvijek takvima. U javnoj sferi akteri promatraju odnose moći koji su nesigurni i promjenjivi, bez obzira odvijaju li se u kućanstvu ili na bojnopolju. U njima se otvaraju nova pitanja i izgovora neizgovorivo, kako bi to rekao J. F. Lyotard. U javnom prostoru započinju žučne nenasilne rasprave, o tome tko što dobiva, kada i kako. Politička moć postaje javno odgovorna te se razvija, kako to Umberto Eco naziva, *dividenza*. Pojavljuje se nepovjerenje u vlast, odnosno oslobođenje od vlasti. Dakle, javne sfere su prostori unutar kojih je svijet uzdrman, a ljudi nikada nisu pospani. Možemo za primjer uzeti SAD, civilno društvo i državu koja je najviše prožeta medijima. U njoj cvjetaju javne sfere i u komercijalnom sektoru, ali i u PSB sektoru, za što postoji niz razloga. U predavanju sam se pokušao sukobiti sa standardnim interpretacijama politike i medija, koje profesori i istraživači ponavljaju, a studenti ih uče. Neke od tih interpretacija su:

- Walter Lipmann smatra da je javnost postala fantomska javnost
- Habermas u već spomenutoj i tragičnoj knjizi "Strukturalne transformacije javne sfere" opisuje zalaz javne debate i rasprave pod pritiskom komercijalizacije
- McLuhan govori o pospanosti koju mediji stvaraju
- za Baudrillarda mogućnost govora i komunikacije paradoksalno pada u dobu hiper - realnosti. Smatra da naš svijet postaje poput holivudskog filma.

Ono što je pogrešno u svim ovim formulacijama jest to da potcjenjuju izvornu sposobnost svih postojećih demokracija i medijskih sustava da stvaraju kontroverze o tome tko što dobiva, kada i kako. U višestranačkim sustavima postoje parlamenti i institucije gdje su s vremena na vrijeme konflikti nužni. Javne sfere cvjetaju jer ono što se naziva "građaninom" nije nestalo. Građani nisu dodo ptice. Nisu pasivni i potpuno pokorni vlasti. Oni i dalje postavljaju pitanja, potiču rasprave, pokreću civilne inicijative.

I konačno, postoji još jedan razlog zašto smatram da se javne sfere upravo razvijaju u vremenu komunikacijskog obilja. Naime, autoritet se gate-keepersa, kao što su BBC, RAI ili RTL, mijenja. Mijenja se njihova moć da odrede medijski prostor, što rezultira obnovljenom kompeticijom između različitih medijskih kuća, ali i različitih medija (radio, televizija, Internet). Stvara se mentalitet block-bustera. Urednici i novinari pronalaze teme koje će se nametnuti i stvoriti što veću publiku. Zato govore o skandalima, posebice seks skandalima, govore o osobnim tragedijama, o propasti moćnih ljudi, kao što su O. J. Simpson, princeza Diana, Monika Lewinsky ili Slobodan Milošević. Ovi medijski događaji postaju normalni u društvima zasićenim medijima.

3. Posljednji mi je prijedlog u predavanju bio da bismo trebali napustiti 18-stoljetnu ideju jedinstvene javne sfere na razini državnog teritorija! I sam Habermas govori o javnoj sferi, The Public Sphere. Na konferenciji se puno govorilo o Javnosti, kao da je dio jedinstvenog entiteta. Ja sam predložio da je bolji model za razumijevanje javne sfere taj da govorimo u množini te da govorimo o makro, mezo i mikro javnostima.

U zemljama EU i SAD-u razvijaju se mikro javnosti. One obuhvaćaju nekoliko stotina ili tisuća ljudi oko npr. lokalnog radija. Mezo javnosti obuhvaćaju stotine tisuća ili milijune ljudi i tipične su za državne teritorije. Njih omogućavaju i održavaju novine kao Le Mond, New York Times, Frankfurter Allgemeine Zeitung. To je domena tradicionalnih javnih sfera. Od Vijetnamskog rata razvijaju se i makro javnosti, koje obuhvaćaju stotine milijuna ljudi. Živimo u dobu globalnih javnosti, pa više ne bismo trebali govoriti o jednoj javnosti. Takav je pojam empirijski upitan i složen. Javna sfera na državnoj razini ili mezo javnost razvijala se od kraja 18. stoljeća kroz rješavanje pitanja prava glasa. Pitalo se hoće li glasati samo muškarci po imovinskom cenzusu ili treba uključiti i radnike? Što sa ženama? Što s etničkim manjinama? Naravno, situacija se mijenjala te je današnje pitanje GDJE ljudi glasaju, a ne TKO glasa. Važno je koliki je utjecaj birača na odnose moći. Stoga spomenuti model makro, mezo i mikro javnosti bolje odgovara sadašnjosti i više je primjenjiv za razumijevanje javnih sfera u demokraciji.

Diskrepancija:

Mogu li se makro javnosti izjednačiti s globalnom javnom sferom? Postoji li ona uopće ako već sada govorimo o komunikacijski bogatim i komunikacijski siromašnim zemljama?

Keane:

Početak šezdesetih godina zbog pojave satelita, a kasnije i Jet 747 aviona, riješen je problem odnosa prostora i vremena. Smanjene su geografske barijere te je dodatno

World Wide Webom razvijeno gotovo trenutno prenošenje informacija cijelom Zemljom. Ako se osvrnemo na povijest komunikacije, to je revolucionarni pomak. Ja nisam tehnološki determinist, ali primjerice, u vrijeme američkog rata za neovisnost 1776. godine, pismu je trebalo osam tjedana da stigne iz Londona do Philadelphije, te dodatnih osam za odgovor. U mojoj rodnoj Australiji smatralo se nevjerojatnim dostignućem kada su telegrafom poruke iz Londona stizale za 19 sati. Sposobnost globalnog, gotovo trenutnog slanja informacija značila je razvijanje globalnih javnih sfera. U vrijeme Vijetnamskog rata, pojavljuju se moralne upitnosti američke intervencije u Indokini. Sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih, svjedoci smo porasta takvih kontroverzi na globalnoj razini. Prijelomni događaj zbio se 1981. godine na Tienanmenu. To je bio prvi međunarodni globalni medijski događaj u kojem se vidjela borba za vlast i moć. Diplomati, političari i drugi su gledali i slušali kako bi odlučili što učiniti. Govorimo o prvoj zabilježenoj globalnoj javnoj sferi kada su odluke donošene nakon gledanja, slušanja i čitanja o konfliktu. Možemo reći da se danas gotovo svaki dan pojavljuje neka takva sfera. Npr. neodlučeni rezultat američkih predsjedničkih izbora ima stotine milijuna svjedoka. Tako Putin može sarkastično reći da je Rusija poslala svoje promatrače u SAD kako bi osigurali poštnu izbornu proceduru.

Naravno, svjestan sam pristranosti globalnih medijskih izvještavanja. U svakom mediju o svakom sukobu ima pristranosti. Sami novinari imaju naziv za svoja globalna okupljanja. Zovu ih "*cluster-fuck*".

"*Cluster-fuck*" se događa kada se tisuću novinara sjati u Sarajevo, Dilly ili Palm Beach. U kratkom periodu šalju svoje priče na bilo koji način - radijem, satelitom, Internetom. I naravno da u reportažama ima pristranosti. Toga sam svjestan.

Također mi je jasno da razvoj globalnih javnosti utječe samo na neke dijelove svjetske populacije. Svaka deseta osoba na svijetu koristi telefon. Dvije trećine svjetske populacije je presiromašno da kupi knjigu. Samo jedan do dva posto te populacije ima pristup Internetu i aktivno ga koristi. Povećanje diskrepancije između komunikacijski bogatih i komunikacijski siromašnih na globalnoj razini, jedan je od strukturalnih problema u razvoju globalnih javnih sfera.

Važno je i to da razvitak globalnih javnih sfera po prvi put započinje denaturalizaciju odnosa moći na nadnacionalnoj razini. Primjerice, ponašanje Međunarodnog olimpijskog odbora također je predmet globalnog nadgledanja. Ponašanje UN-a za vrijeme rata u Jugoslaviji postalo je tema međunarodne zabrinutosti. Događaji u Južnoj Africi bili su također od globalnog interesa.

Mislim da svjedočimo malom, ali značajnom pojavljivanju javne odgovornosti u odnosima moći na nadnacionalnoj razini. To je jako značajno za budućnost i preživljavanje demokracije na globalnoj razini. Globalne javne sfere vidim kao jedan od elemenata globalizacije civilnog društva.

Diskrepancija:

Naziv konferencije je "Mediji u tranziciji". Odnosi li se to na tranziciju ka globalnoj javnosti i globalnom civilnom društvu?

Keane:

Koliko znam, u Hrvatskoj se razvijaju i mikro javnosti. U Istri postoji niz radio stanica.

Diskrepancija:

Pa ipak, ponekad se čini da mediji u Hrvatskoj više žele govoriti o makro kontroverzama i problemima, a ne o mezo kontroverzama.

Keane:

Titov režim nije tolerirao nezavisnu javnu sferu na mezo razini. Nakon toga ste imali deset godina nacionalističke vlasti koja također nije razvijala niti kulturu javnog govorenja niti je naglašavala različitosti u propitivanju moći državnih institucija. Donošenjem novog Ustava, novih zakona o medijima pomoći ćete rađanju javnih debata i kontroverzi na mezo razini. To je jako težak proces i za njega treba jako puno vremena.

Diskrepancija:

Koji su ključni uvjeti za razvitak pluralističkih diskusija o javnim kontroverzama na mezo razini? Možete li nam to pojasniti na primjeru Hrvatske?

Keane:

Nešto je već postignuto. Npr. pitanje državnosti. Riješeno je pitanje teritorijalnih granica. Možete reći da ovo zvuči pomalo skandalozno, ali to je doprinos F. Tuđmana da imate sigurne granice. Javna sfera na teritorijalnoj razini ne može prikladno funkcionirati sve dok pitanje državnosti nije riješeno. Sada, s promjenom vlasti, tek je započeo proces izmjene Ustava i rekonstrukcije državnih institucija, a to su glavni preduvjeti za pojavu mezo javnosti koja je sposobna nadgledati i državne institucije i odnose moći u civilnom društvu. Ali, razvoj tek slijedi.

Najprije se trebaju transformirati radio i, posebice, televizija kako bi prestali služiti vlastima i postali otvoreniji različitim stajalištima, ironičniji, sposobni naglašavati različitost stajališta. Također treba mijenjati novinarsku kulturu. Potrebno je da novinari više vjeruju u svoju profesiju, da ne služe moći i vlasti, već javnosti. Da hrabro i otvoreno postavljaju i otvaraju pitanja. Moj je dojam, kao autsajdera, da je izvještavanje o politici još uvijek jako konvencionalno. Fokusira se na ministre, predsjednika, ono što političke stranke govore, a ne postoji kultura ironičnog preispitivanja moći. Nju tek treba razviti unutar civilnog društva.

Mislim da postoji prostor za razvijanje samopouzdanja da se javno govori o pitanjima "tko što dobiva, kada i kako". Takve promjene zahtijevaju vrijeme. Možete uspostaviti državne granice za tjedan ili mjesec dana. U slučaju vojnih akcija i za nekoliko dana. Možete promijeniti Ustav za nekoliko mjeseci, uvesti privatnu tržišnu ekonomiju za nekoliko mjeseci, godinu ili dvije. Ali za razvoj i njegovanje civilnog društva i javne sfere potrebne su godine.

Diskrepancija:

U svojoj knjizi *Reflections on Violence* pisali ste o neciviliziranosti (*incivility*) u civilnom društvu. Možete li nam to malo pojasniti? Do koje granice civilno društvo tolerira neciviliziranost? Koja razina neciviliziranosti dokida civilno društvo?

Keane:

U engleskom, i ostalim evropskim jezicima, pojam neciviliziranost je jako star. Rekao bih čak da je i staromodan. Pokušao sam ga oživjeti jer mi se čini da se cijeli projekt razvitka, obrane i njegovanja civilnog društva mora baviti i svojom suprotnošću - neciviliziranošću. Radi se o širokom rasponu djelovanja ili ponašanja koja korespondiraju s mentalitetom i jezikom. Npr., od blažih oblika neciviliziranih ponašanja kao kad je netko prema vama nepristojan u trgovini, ili naleti na vas na ulici i ne ispriča se; pa sve do ekstremnih oblika kao što su silovanja, mučenja, ubojstva. Civilno društvo je pluralitet nenasilnih i nevladinih institucija koje su zaštićene zakonom i u njemu postoji dobar dio civiliziranosti, međusobnog uvažavanja, pomaganja, uljudnosti, suradnje, točnosti. Naravno da neciviliziranost ugrožava civilno društvo. Nema jamstava za civilno društvo. Ne postoji historijski zakon koji govori u prilog trijumfu i sazrijevanju civilnog društva. Ono nije prirodno stvoreno ili bogom dano. Stvorila su ga ljudska bića ograničena prostorom i vremenom u određenim historijskim okolnostima. I upravo zbog toga, civilno društvo u sebi mora sadržavati i politiku neciviliziranosti.

Neciviliziranost nije izraz zle čovjekove prirode kako to govore politički i religijski konzervativci. Neciviliziranost nije monopol neke etničke grupe. Proteklih godina sam u zapadnoj Europi javno kritizirao pojam "balkanizam". Balkanizam je ideologija tipa: što možeš očekivati od Balkanaca nego neciviliziranost. To im je u krvi. Balkanac je Balkanac.

Ne vjerujem takvim objašnjenjima i zato sam se u svom radu o civilnom društvu pokušavao zalagati za političko razumijevanje pojma neciviliziranost. To znači pokušati bolje razumjeti porijekla neciviliziranosti, uključivši činjenicu da svako postojeće civilno društvo u svojoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti teži generiranju neciviliziranosti. Za to postoje brojni razlozi. Oružje je moguće nabaviti relativno jeftino. Zabrinjava globalni trend u industriji ručnog oružja gdje je moguće kupiti pištolj ili kalašnjikov za samo nekoliko američkih dolara.

Svako nama poznato civilno društvo je prostor kompleksnosti u kojem su akteri zbunjeni zbog njegova totaliteta. Civilna društva su prostori tjeskobe, frustracija, diskriminacija. Nažalost, to su činjenice. Zato neke osobe koje su pod stresom, iscrpljene poslom, tjeskobne, ili čitave grupe, s vremena na vrijeme nasiljem iskaljuju ljutnju i bijes na ostale. Neciviliziranost shvaćam kao dijete civilnog društva.

Mislim da je jedini lijek za neciviliziranost razvijanje političkih strategija koje prije svega mogu dati publicitet neciviliziranostima. To znači objavljivati neciviliziranosti koje su prethodno doživljene u privatnosti. Mislim na uvođenje kategorije nasilja u obitelji, koja za posljedicu ima javno imenovanje neciviliziranosti u domaćinstvima. Ili npr. kampanja protiv zlostavljanja djece, nasilja nad etničkim manjinama i slično.

Dakle, davanje publiciteta neciviliziranostima u civilnom društvu je jako važno, jer tada to postaje pitanje i za političare, pravnike, aktiviste koji trebaju djelovati kako bi se neciviliziranost umanjila.

Diskrepancija:

Da li neciviliziranost uključuje govor mržnje?

Keane:

Da. Važno je da ustavi i pravni sustavi, svaki na svoj način, razvijaju definicije određenog načina govora, jezičnih igara koje potiču strah i mržnju. Govor mržnje, kako ga zovu u Americi, ne bi smio biti legalan.